

sâle (Urcüze) fi 'amelî'r-rub'î'l-mücey-ye b. Astronomiye dair 130 beyitlik eserin bir nüshası Viyana'da bulunmaktadır (DMBİ, IV, 170). Muhammed b. Ali el-Ağ-zâvî el-Fâsî tarafından yapılan *İthâfî'l-mübâşir* adlı şerhi basılmıştır (Fas 1317). 6. *Manzûme fi'l-fıkħ.* Bir nüshası Rusya Şarkiyat Enstitüsü'ndedir (a.g.e., IV, 170). 7. *Şifâ'ü'l-kalbi'l-cerîh bi-şerhi Bürdeti'l-medih.* 8. *Manzûme fi'l-itbâc ve't-tevkîd* (son üç eserin yazma nüshaları için ayrıca bk. Brockelmann, II, 700).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhibbî, *Hulâşatü'l-eşer*, III, 96-98; Meyyâre, *Muhtaşarü'd-Dürri's-semîn*, Muhammediyye, ts. (Matbaatü'l-Fudâle), s. 5-8, 278; *İzâhu'l-mek-nûn*, I, 104; II, 467; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 636; Serkis, *Mu'cem*, I, 155; II, 1821-1822; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 350, 699-700; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 323; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'elli-fîn*, VI, 205; M. Âbid el-Fâsî, *Fihrisü mahtûtâti Hîzâneti'l-Karaviyyîn*, Darülbeyzâ 1399/1979, I, 241-242, 248; II, 525; Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî, *Neşrû'l-meşânî*, Rabat 1402/1982, I, 283-288; Muhammed el-Menûnî, *Delîlü mahtûtâti Dâri'l-kütübî'n-Nâşriyye*, Muhammediyye 1405/1985, s. 63, 108, 127; Siddîk b. Arabî, *Fihrisü mahtûtâti Hîzâneti İbn Yûsuf bi-Merrâ-kûş*, Beyrut 1414/1994, s. 29, 243; "İbn 'Âşîr", *DMBİ*, IV, 170.

MUHAMMED EROĞLU

İBN ÂŞÛR, Muhammed Fâzıl (ابن عاشور، محمد الفاضل)

Muhammed el-Fâzıl b. Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî (1909-1970)

Tunuslu ilim ve fikir adamı.

2 Şevval 1327'de (17 Ekim 1909) Tunus'ta doğdu. Aslen Faslı olup bir kolu Tunus'a yerleşen ve pek çok âlim yetiştiren Âşûr ailesine mensuptur. Babası ve dedeleri gibi İbn Âşûr lakabıyla anılmıştır. İlk eğitimini Tunus'un önde gelen âlimlerinden olan babası Muhammed Tâhir'den alan İbn Âşûr aile çevresinde cereyan eden ilmî sohbetleri, siyasî tartışmaları ve edebî nükteleri dinleyerek yetişti. Kur'ân-ı Kerîm'i ve Arapça'nın gramerine dair *el-Ecrûmiyye* ile *el-Elfiyye*'yi ezberledi. Daha sonra özel hocalardan Fransızca öğrendi. Zeytûne Üniversitesi'ndeki öğrencilik yıllarında Fransa'ya gitti (1926). 1930'da Zeytûne'den mezun oldu ve 1932'de bu üniversitede yardımcı öğretim üyesi olarak görevlendirildi. Aynı yıl ikinci derece ve 1935'te birinci derece Mâlikî müderrisi oldu. 1930'da, bir kültür cemiyeti olan Haldûniyye'de adını lakap olarak aldığı Kâdî el-Fâzıl üzerine bir konferans verdi. 1931 yılında Kuzey Afrika Talebeleri

Kongresi'ne katıldı. Haldûniyye Cemiyeti'nin düzenlediği bu toplantıda Tunus'un Zeytûne, Fas'ın Karaviyyîn üniversitelerindeki öğretimin ıslahına dikkat çekerek Arapça öğretiminin yeniden düzenlenmesi gerektiğini vurguladı.

1938'de Tunus millî hareketine karşı sömürgeci güçlerin saldırısı sırasında hayatını kaybeden birçok Tunuslu'nun anısına emperyalizme meydan okuyan bir şiir yazdı. II. Dünya Savaşı yıllarında edebî ve ilmî çalışmalarına bir süre ara verdi. 1943'te *Süreyyâ* dergisinde hicrî XIV. yüzyılda yaşayan Tunuslu meşhur şahsiyetlerin biyografilerini yazdı. *el-Mebâhis* dergisinde de İbn Haldûn'la ilgili yazıları yayımlandı (1944). Babasının ikinci defa Zeytûne Üniversitesi rektörlüğüne dönüp başlattığı ıslahat programlarını devam ettirdiği sırada Haldûniyye Cemiyeti başkanlığına getirildi (1945). İslâm âlemini eski itibarına kavuşturma gayretlerine katkıda bulunmak amacıyla İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nü kurdu. Bu enstitüde konferanslar verdi. el-Hizbü'l-hürü'd-düstürî'nin 1946 yılında yapılan kongresine Tunus'un tam bağımsızlığa kavuşmasını, Arap Birliği'ne ve Birleşmiş Milletler'e katılmasını isteyen bir bildiri sundu. Bunun üzerine devletin iç ve dış güvenliğini tehlikeye soktuğu gerekçesiyle birçok kişiyle birlikte tutuklandıysa da bir hafta sonra serbest bırakıldı. 1951 yılında tarihçi Hasan Hüsnî Abdülvehhâb ve babası ile birlikte İstanbul'da toplanan XXII. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi'ne, daha sonra da çeşitli tarihlerde Paris, Küveyt, Şam gibi merkezlerde yapılan milletlerarası ilmî kongre ve toplantılara katıldı. 1953'te Mâlikî müftüsü, 1961'te Şeriat ve Usûlüddin Fakültesi dekanı, ardından Tunus müftüsü oldu. 1 Nisan 1970'te vefat etti; cenaze namazını babası kıldırdı.

İslâm birliği ve müslümanların Batı emperyalizmi karşısında uyanıp direnmeleri konusunda Muhammed Abduh ve Cemâleddîn-i Efgânî ile aynı paralelde hareket eden İbn Âşûr birçok bakımdan Mehmed Âkif Ersoy'u hatırlatır. Dinin topluma dinamizm kazandıran en büyük güç kaynağı olduğunu, etkili ve uygun bir metotla anlatılması halinde toplum hayatına düzen vereceğini, bunun da ancak ictihad faaliyetlerinde bulunmakla gerçekleşeceğini söylemiş, bundan dolayı ictihad kapısının açık tutulması gerektiğini savunmuştur.

İbn Âşûr'a göre tek bir kaynaktan çıktığı için dinin mahiyetinde bölünme ve ih-

tilâf söz konusu olamaz. Bu bakımdan din felsefî teorilerden farklılık arzeder. Dinî konulardaki ihtilâfların sebebi dinin özünde olmayan bazı şeylerin sonradan dine karıştırılmasıdır. İslâm'ı etkili bir metotla anlatma konusunda da bazı düşünceler ortaya koyan İbn Âşûr, asıl meselenin insanları İslâmiyet'e davet ederken gerçekçi metodu bulabilmek olduğunu söyler. İslâm insanı düşünmeye çağırır. İslâm'ın ruhu tefekkür ve istidlâl, malzemesi ise bütün ilimlerdir. Her ilmin usul ve metoduna göre ondan faydalanmak gerekir. Pozitif ilimlerle naklî ilimler arasında kopukluk ve âhenksizlik değil aksine sıkı bir bağ vardır. Bu gerçeğin anlaşılması halinde din-dünya, fikir-inanç, düşünce-pratik arasındaki fark ortadan kalkacak, din-ilim uyumsuzluğu vehmi de son bulacaktır (Muhtâr b. Ahmed Ammâr, s. 151 vd.).

Öte yandan İbn Âşûr Batı hukukunun İslâm hukukundan etkilendiğini, Batı hukuk kitaplarında yer alan birçok terimin fıkıh mezheplerinin ortak terimleri olduğunu ileri sürmüş, bu konudaki görüşlerini Kahire Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye'nin otuz dördüncü toplantısında sunduğu "Mâlikî Mezhebinde Fıkıh İstılahları" başlıklı taşıyan ve mezheplere ait terimlerin doğuşu, gelişmesi ve mezhepler arasındaki farklı ictihadların sebepleri üzerinde duran tebliğinde açıklamıştır. Ayrıca Avrupa'da bilim ve tekniğin gelişmesinin İslâm dünyasındaki etkilerine de dikkat çekmiş, bazı ıslahat hareketlerinin müslümanların gözünü açtığını, artık İslâm'ın hayata hâkim olması için fikrî zeminin hazır olduğunu, bu yolda Kur'an'dan ve onun tefsirlerinden ilham almak gerektiğini özellikle belirtmiş, örnek olarak da *el-Menâr* tefsirini göstermiştir.

Eserleri. 1. *el-Kâdî el-Fâzıl* (Tunus 1930). Haldûniyye Cemiyeti'nde verdiği konferansın metnidir. 2. *Filistîn el-vaṭanü'l-ḳavmî li'l-'Arab* (Tunus 1367/1948). 3. *el-Hareketü'l-edebiyye ve'l-fikriyye fi Tûnis* (Kahire 1956; Tunus 1972). Mülâfînin sekiz konferansının metinlerini ihtiva etmektedir. 4. *Erkânü nehḳatî'l-edebiyye bi-Tûnis* (Tunus 1965). Tunus'ta XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında gözlenen edebiyat ve fikir hareketleriyle belli başlı şahsiyetlerine dairdir. 5. *A'lâmü'l-fikri'l-İslâmî fi târihi'l-Mağribi'l-'Arabî* (Tunus 1965). 6. *et-Tefsîr ve ricâlüh* (Tunus 1966). Tefsir ilminin doğuşu, önemli tefsir kitapları, müfessirlerin vasıfları, bilhassa Âlûsî, Cemâleddîn-i Efgânî ve faaliyetleri, Muhammed Abduh

ve *el-Menâr* tefsiri gibi konuları ihtiva eden eser İsmail Cerrahoğlu tarafından *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde geniş şekilde tanıtılmıştır (XVI | 1986), s. 203-211). 7. *el-Vahdetü'l-İslâmiyye ev mes'eletü't-tekârub beyne'l-müslimîn* (Tunus 1966). 8. *et-Teķaş-şüf fi'l-İslâm* (Tunus 1968 [konferans]). 9. *Mevkıfû'd-dîn mine'l-İlm ve'l-aḥ-lâk* (Tunus 1968 [konferans]). 10. *Terâcîmü'l-a'İlâm* (Tunus 1970). Eserde Tunuslu bazı âlimlerin hayatı anlatılmaktadır. 11. *Dirâsât İslâmiyye min vahyi leyleti'l-ḫadr* (Tunus 1971 [konferans]). 12. *el-Muḥâḍaratü'l-Mağribiyyât* (Tunus 1974). Çeşitli konularla ilgili yedi konferans ihtiva etmektedir. İbn Aşûr ayrıca Ebû Ali el-Kâfî'nin *Kitâbü Ef'âli*'ni neşre hazırlamış, eser ölümünden sonra yayımlanmıştır (Tunus 1972).

BİBLİYOGRAFYA :

Zeki Velidî Togan, *XXII. Müsteşrikler Kongresi*, İstanbul 1953, s. 7; İbrâhîm Medkûr, *Ma'a'l-Hâlidîn*, Kahire 1401/1981, s. 150-156; Mahfûz, *Terâcîmü'l-mü'ellifîn*, III, 310-314; Muhtâr b. Ahmed Ammâr, *Muḥammed el-Fâzil İbn 'Aşûr: ḥayâtühü ve eṣeruhü'l-fikrî*, Tunus 1985, s. 19, 26, 54 vd., 151 vd.; M. Mehdî Allâm, *el-Mecma'iyün fi ḥamsîne 'âmen*, Kahire 1406/1986, s. 258-259; Sâdık ez-Zemerlî, *A'İlâm Tûnisîyyün* (trc. Hammâdî es-Sâhilî), Beyrut 1986, s. 349-354; Muhammed ed-Desûkî, "Muḥammed el-Fâzil İbn 'Aşûr", *ME*, XLII/5, Kahire 1970, s. 401-406; İsmail Cerrahoğlu, "Muḥammed Fâzil İbn 'Aşûr, et-Tefsîr ve ricâlüh", *ACİFD*, XVI (1986), s. 203-211; M. Talbi, "İbn 'Aşûr", *El'* (İng.), III, 720; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, V, 18-19.

AHMET COŞKUN

İBN AŞÛR, Muhammed Tâhir (ابن عاشور، محمد الطاهر)

Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhir
b. Muhammed b. Muhammed
eş-Şâzelî b. Abdilkâdir
b. Muhammed b. Aşûr
(ö. 1284/1868)

Tunuslu müftü, edip ve şair.

1230'da (1815) Tunus'ta doğdu. İslâmî ilimler alanında önemli şahsiyetler yetiş-tiren İbn Aşûr ailesine mensuptur. Ailenin bilinen en eski atası olan ve Fas'ın Mera-keş şehrinde bulunan İdrîsîler'in soyun-dan gelen Aşûr 1030 (1621) yılında Endü-lüs'ten Fas'a göç etti. Burada Selâ şeh-rine yerleşen Aşûr'un oğlu Muhammed, 1055'te (1645) göç ettiği Tunus'ta ailenin birçok ilim adamı yetiş-tiren kolunu teşkil etti.

İbn Aşûr, küçük yaşta babasını kaybe-dince büyük kardeşi Şeyh Muhammed

Hamde'nin himayesinde büyüdü. Zeytû-ne Medresesi'nde yüksek tahsilini tamamladıktan sonra (1259/1843) aynı medre-seye müderris olarak tayin edildi (1262/1846). Nahiv, belâgat, fıkıh usulü, hadis ve Fars edebiyatı üzerine verdiği dersler öğrenciler arasında büyük ilgi uyandırdı. 1267'de (1851) Tunus Valisi Ahmed Paşa tarafından kâdilkudât seçildi. Hukuk bil-gisinden ve kanunları uygulamada gös-terdiği hassasiyetten dolayı mahallî yöne-timlerden destek ve takdir gördü. Vali Muhammed Sâdık Paşa zamanında 1277'-de (1860-61) Mâlikî müftüsü tayin edildi. Aynı yıl müdürlüğüne getirildiği Evkaf İdaresi'nde vakıfların islahına çalıştı ve beytül mâle nezaret etti. 15 Şevval 1277'-de (26 Nisan 1861) açılan el-Meclisü'l-ek-ber'e başkan yardımcısı seçildi. Valinin danışma meclisi olan el-Meclisü'l-hâss'ın da üyesi olan İbn Aşûr daha sonra naküb-leşraflık görevini üstlendi. Yetiştirdiği öğ-renciler arasında Vezir Muhammed Aziz Bû Attûr, Vezir Yûsuf Caîr, Şeyhülislâm Ahmed İbn Hâce, dil âlimi Sâlim Bû Hâ-cib, Şeyhülislâm Mahmûd b. Hâce, müftü Muhammed en-Neccâr, tarihçi Muham-med Bayram el-Hâmis, Şeyhülislâm Ah-med Küreyyim ve müftü Hüseyin b. Hü-seyin sayılabilir. Öğrencilerine karşı bir hâmi ve bir arkadaş gibi davranan İbn Aşûr onlara tefekkür ve eleştiri mantığı kazandırmaya çalıştı. Servetinin çoğunu satın aldığı kitaplara harcadı. İbn Aşûr, 21 Zilhicce 1284'te (14 Nisan 1868) Tu-nus'ta vefat etti. Dedesi Muhammed Şâ-zelî b. Aşûr'un zâviyesinde Sîdî Ali ez-Ze-vâvî haziresine defnedildi. Şeyh Kâbâdû onun için bir mersiye yazmıştır.

Geleneksel anlayış doğrultusunda dil ve fıkıhla ilgili birçok esere şerh, hâşiye ve ta'lik yazdığı için daha ziyade dilci ve hukukçu olarak tanınan İbn Aşûr geniş edebiyat kültürü olan bir yazar, iyi bir şair ve hatiptir. İbn Sehl'in müveşşahına nazîre olarak yazdığı müveşşahı çok be-ğenilmiştir. Muhammed es-Senûsî tara-fından derlenmiş bir kısım şiirlerini ihti-va eden mecmuanın bir nüshası Tunus el-Medresetü'l-Haldûniyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (*DMBİ*, IV, 172).

Eserleri. 1. *Hediyyetü'l-erîb ilâ aşda-ki'l-ḥabîb* (*Hâşiye 'alâ Şerḥi Katri'n-ne-dâ*) (Kahire 1296/1877). İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Ḳaṭrû'n-nedâ ve bellü's-şâ-dâ* adlı nahve dair eserine yine kendisinin yazdığı şerhe hâşiye olup 1958'deki Tu-nus millî eğitim reformuna kadar ders kitabı olarak okutulmuştur. 2. *Şifâ'ü'l-ḳalbi'l-erîḥ bi-Şerḥi Bürdeti'l-medîḥ*

(Kahire 1296/1877). Bûsîrî'nin *Ḳaṣîdetü'l-bürde*'sine İbn Merzûk el-Hatîb tarafın-dan yazılan şerhin ihtisarıdır. 3. *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti İbn Sa'd el-Hacerî 'alâ Şerḥi'l-Üşmûnî 'ale'l-Elfiyye*. Müellifin öğrencisi Ahmed Küreyyim tarafından derlenmiştir. 4. *Teḳâir 'alâ Hâşiyeti's-Şabbân 'alâ Şerḥi'l-Üşmûnî 'ale'l-El-fiyye*. Tamamlanmamış bir eserdir. 5. *el-Ġayşü'l-İfrîkî* (*Hâşiye 'ale's-Siyâlkû-tî 'ale'l-Muṭavvel*). Hatîb el-Kazvî'nin *et-Teḳâir*'ine Teftâzânî tarafından yazılan *el-Muṭavvel* adlı şerhe Abdülhakîm es-Siyâlkûtî'nin yazdığı hâşiye hâşiyedir. Tamamlanmamış olan eserine bir nüshası Tunus Zeytûne Kütüphanesi'nde bulun-maktadır. 6. *Hâşiye 'alâ Şerḥi'l-İşâm li-Risâleti'l-beyân*. Ebû'l-Kâsım es-Se-merkandî'nin *el-İsti'âre* adlı risâlesine İsmâüddin el-İsferâyîni tarafından yazı-lan şerhe hâşiyedir. 7. *Hâşiye 'alâ Şer-ḥi'l-Maḥallî li-Cem'î'l-cevâmîf*. Tâced-din es-Sübki'nin *Cem'ü'l-cevâmîf*'ine Ce-lâleddin el-Mahallî tarafından yazılan şerhe hâşiye olup tamamlanmamıştır. 8. *Künnâşe*. Bazı fikhî konularla ilgili notlar olup torunu Muhammed Tâhir b. Aşûr'un kütüphanesinde (Tunus) bir nüshası bu-lunmaktadır. 9. *et-Ta'likât*. Müellifin *Şa-ḥîḥ-i Müslim*'e dair açıklamalar mahiye-tindeki notlarından ibarettir (bu eserler için bk. Muhammed Mahfûz, III, 303; *DMBİ*, IV, 172).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû'd-Diyâf, *İthâfî ehlî'z-zamân* (nşr. Ah-med Abdüsselâm), Tunus 1966, VIII, 135-136, 165-167, 243, 283, 394; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 392; Muhammed el-Hıdır Hüseyin, *Tûnis ve Câmî'u'z-Zeytûne* (nşr. Ali Rızâ et-Tûnisî), Di-maşk 1971, s. 108-111; Mahfûz, *Terâcîmü'l-mü-ellifîn*, 1391, III, 300-303; Muhammed en-Ney-fer, *'Unvânü'l-erîb*, Beyrut 1996, II, 898-905; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, V, 18-19; M. Talbi, "İbn 'Aşûr", *El'* (Fr.), III, 742-743; Ali Refîî, "İbn 'Aşûr", *DMBİ*, IV, 171-172.

ATILLA ÇETİN

İBN AŞÛR, Muhammed Tâhir (ابن عاشور، محمد الطاهر)

Muhammed et-Tâhir b. Muhammed
b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî
(1879-1973)

Tunuslu ilim ve fikir adamı,
müfessir, fakih,
Arap dili ve edebiyatı âlimi.

Tunus'ta doğdu. Fas asıllı olup gittikleri Endülüs'ten göç ederek Selâ'ya (Fas), da-ha sonra bir kolu Tunus'a yerleşen Aşûr ailesine mensup olduğundan dedeleri gi-bi İbn Aşûr lakabıyla anıldı. Yetişmesinde,